

Rácz György

TÖRTÉNETÍRÁS ÉS LEVÉLTÁR

Amikor 1867-ben a magyar történettudomány akkori vezető tudósai megalapították a Magyar Történelmi Társulatot, és elindították a *Századokat*, kétségkívül meg voltak győződve arról, hogy igazi történetírás nem létezik levéltár nélkül. A társulati közgyűlés által elfogadott alapszabály is kimondta, hogy a levéltárak tanulmányozása és ismertetése fontos feladat.¹ Az 1867. júliusi *Századok* „tartalmára s irányára” vonatkozó szerkesztőségi közlemény, mely a Tárca rovatban jelent meg, szintén kimondja: „folytonos tekintettel leszünk a hazai *levéltár-ügyre*” és, hogy ennek megvalósítása sikeresen megtörténhessen, az ügy barátainak szíves közreműködését kéri: értesítsék a *Századok* szerkesztőjét a környékükön fölmerülő történelmi vagy régészeti fölfedezésekről, köz-, családi- és magánlevéltárak, gyűjtemények tartalmáról, állapotáról.”² Az alapítók meg voltak győződve arról, hogy a levéltárak addig ismeretlen anyagainak feltárása, közlésével egybekötött kritikai megrostálása a záloga a történész munka valódi tudománnyá válásának. A társulati tagok az első években, évtizedekben nagy gondot fordítottak a levéltári iratok felmérésére. Vidéki kirándulásokat, ma azt mondanánk, kutatóutakat szerveztek, és ilyen utak alkalmával felmérték a meglátogatott városokban lévő megyei, városi, egyházi, családi levéltárakat. Tevékenységük főként a családi levéltárak vonatkozásában volt jelentős, melyek ekkoriban nem tartoztak semmiféle „hivatalos” felügyelet alá.³ A *Századok* megindítása döntő szerepet játszott abban is, hogy a történetírás professzionalizációja Magyarországon is úgy történt, ahogy Nyugat-Európában végbement: a levéltári kutatásokon alapuló történetírás lett

¹ „a hazai történettudomány minden ágának művelése, megkedveltetése, és iránta minél széleskörű érdekltség ébresztése [...] nemcsak a történettudományi dolgozatok írása és kiadása: hanem nyilvános gyűlések és kirándulások tartása, *levél- és könyvtárak, műemlékek tanulmányozása és ismertetése által* törekszik.” *Glatz Ferenc: A Magyar Történelmi Társulat megalakulásának története. Századok* 101. (1967) 264. (Kiemelés tőlem – R. Gy.)

² Kiemelés az eredeti szövegben: *Századok* 1. (1867) 82. Újraközli *Glatz Ferenc: Szerkesztőségi munka az induló Századoknál. Századok* 101. (1967) 679.

³ A *Századok*ban megjelent beszámolók alapján összefoglalta: *A magyar levéltártörténet kronológiája 1000–2000. Szerk. Dóka Klára, Müller Veronika, Réfi Oszkó Magdolna. Bp. 2000. 169.* Az egykori magánlevéltárak létreje és anyagára sok esetben egyetlen forrás a *Századok*ban megjelent kirándulási beszámolók anyaga.

a mérce, ez a módszer vált szakmai kánonná.⁴ A magyarországi levéltárak 1867 után teljesítették-e azt az elvárást, amit a Társulat és a *Századok* alapítói megállmodtak? Ma miként tölti be ezt a szerepet a magyarországi levéltárügy, különös tekintettel a Magyar Nemzeti Levéltárra?

1867-ben az Országos Levéltár mai formájában még nem létezett, Bécsi kapu téri épülete sem állt még. Bár alapítását elődeink 1955-ben körültekintő kutatások és szakmai egyeztetések eredményeképpen, a jogi dokumentumok helyes értelmezésével – mindazonáltal az évfordulóban rejlő lehetőségek csáberejétől sem mentesen – 1756-ban határozták meg. Tudjuk azonban, hogy az az Archivum Regni a mainak csak jogelődje volt.⁵ Ahhoz, hogy a rendek kiváltságait és a rendi intézmények levéltári anyagát őrző levéltárból valódi „országos” levéltár lehessen, sok év kitartó munkájával rendelkezni kellett a belügyminiszter felügyelete alá tartozó, 1867 után a forgalomból kivont irattárak-levéltárak Bécsből Budára történő szállításáról, az új intézmény jogi helyzetének, szervezeti kereteinek tisztázásáról. Eleinte törvényi szinten akartak alapítani egy új (ma azt mondanánk, nemzeti) levéltárat, végül, valószínűleg egy váratlan haláleset miatt a praktikus szempontok kerekedtek felül. A régi Archivum Regni vezetője, Török János 1874. február 9-én bekövetkezett halála után ugyanis a kormány az új levéltár törvényben rögzített alapítása helyett az új főlevéltárnok, Pauler Gyula 1874. október 14-ei kinevezésével és a volt kormányhatósági levéltáraknak az újonnan kinevezett országos levéltárnok alá rendelésével kísérelte meg megoldani a több éve húzódó államlevéltár problémáját.⁶

Lehet olyan olvasata is a történetnek, hogy a levéltárügy tudományos szempontú átszervezése az Archivum Regni ellenében történt, és az eseményeket mozgató személyek éppen nem a régi levéltárosok, hanem az új idők fiatal történészei voltak. Eddig is tudtuk, hogy nagy szerepe volt a levéltár átszervezésében a Magyar Tudományos Akadémiának, a Magyar Történelmi Társulatnak, és a

⁴ Gyáni Gábor: Professzionalizáció és nemzeti öntudat. *Századok* 150. (2016) 1103–1116.

⁵ Kocsis Piroska: Valóban 1756. március 1-je az Országos Levéltár alapításának napja? Kérdőjelek az alapítás dátuma körül. *ArchívNet* 13. (2013) 1. sz. (http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/valoban_1756._marcius_1je_az_orzagos_leveltar_alapitasanak_napja.html). Borsa Iván javaslata a 200. éves évforduló megünneplésére 1956 júniusában voltaképpen kitörési lehetőség volt az ötvenes évek nemzetközi bezártságából. Vö. Lakos János: *A Magyar Országos Levéltár története*. Bp. 2006. 407–410.

⁶ Veres Miklós: *Az Archivum Regni története 1765–1874*. *Levéltári Közlemények* 38. (1967) 31–67.; Miskolczy Gyula: *Az országos levéltár felállítása*. *Levéltári Közlemények* 1. (1923) 6–24.

Századok köré csoportosuló történész gárdának (nagyjából azonos körről van szó), ennek jelentőségét azonban talán nem értékeltük eléggé. Az első komoly hangokat 1865-ben hallatta a levéltárak szerepének megváltoztatásáról Wenzel Gusztáv, a pesti egyetem jogi karának professzora, aki az Akadémia ülésén beszámolt a hazai és külföldi levéltárakban tett látogatásainak eredményeiről, és egyúttal javasolta, hogy jobban ismerjék el a hazai levéltárak történettudományi jelentőségét, és gondoskodjanak a megfelelő őrzési helyről. Két évvel később ugyanő nyújtja be az Akadémia összbizottsági ülése elé a Történettudományi Osztály javaslatát egy kutatókat kiszolgáló országos levéltár felállításáról. A javaslatot még a Társulat május 15-ei megalakulása előtt, április 13-án terjesztik a belügyminiszter elé, aki ezt követően megteszi a szükséges intézkedéseket és beindul a már vissza nem fordítható átszervezési folyamat. Ugyanakkor az egészből kihagyják a legilletékesebbet, Török János főlevéltárnokot, aki 1873 májusában egy emlékiratban fejt ki azzal kapcsolatos sérelmeit, hogy őt nem vonták be a levéltárszervezés munkájába. Az Országgyűlés által az országos levéltár átszervezésével kapcsolatban 1871-ben létrehozott szakértői – az ún. ankét bizottság tagjainak többsége – ugyanakkor a Magyar Történelmi Társulattól kerültek ki. A személyek Horváth Mihály javaslatára lettek kiválasztva és nyilvánvalóan nem a véletlen műve, hogy mindannyian tagjai voltak a társulati Választmánynak: Csengery Antal, Fraknói (Frankl) Vilmos, Knauz Nándor, báró Nyáry Albert, Nagy Imre, Mednyánszky Dénes, Pauler Gyula és Thaly Kálmán. Az ankét bizottság 1872. november 21-én nyújtotta be javaslatát, amely az új levéltár állománya, feladatköre, elhelyezése mellett foglalkozott az anyag rendezésével is, néhány fő elvet határozva meg. A legfontosabb ezek közül, hogy olyan nagy tárgyi csoportokra kívánta osztani az új levéltár anyagát, mint: belpolitikai események, külpolitikai események, közigazgatás, jogügy, hadügy, pénzügy, nemzetgazdaság, egyház, közművelődés, családok.⁷ A levéltáros Török a bizottsággal ellentétben a levéltári anyag rendszerezésénél nem az iratok tartalmi vonatkozását (pertinencia), hanem keletkezési körülményeit (proveniencia) kívánta figyelembe venni. A levéltári proveniencia – akkor még meg nem fogalmazott – elvét a magyar levéltári gyakorlat már akkoriban is ösztönösen jól érezte. Ma már tudjuk, hogy a levéltárosnak volt igaza. Pauler főlevéltárnoki kinevezése után a fenti, tematikai javaslattal ellentétben a kronológiai átrendezésre tett kísérletet,

⁷ Az államlevéltári enquéte javaslata. *Századok* 7. (1873) 1–8.

szerencsére ebből csak a középkori oklevelek kiválogatása történt meg. 1875 után már „külső” történészek nem szóltak, szólhattak bele abba, hogy miként rendezze a levéltár az anyagát. A történészből levéltárossá is lett Pauler biztos kézzel tartotta kézben az új közgyűjteményt.⁸

A történész – levéltáros „ellentét” a későbbiekben is kitapintható. Az utóbbi években történész körökben nemzetközi szinten is komolyan felvetődött egyfelől a levéltárak hagyományos rendszerével kapcsolatos kritika, másfelől az a megfigyelés, hogy a levéltárak nem feltétlenül a történész számára legfontosabb dokumentumokat arhiválják.

Az első kérdésre azért nem szabad sok időt szánni, mert időről időre csaknem ugyanolyan hangszerelésben újrarahallható, ám a régebbi anyagot illetően hasznosabb, jobb rendszerezési javaslattal senki nem tudott előállni. A mai digitális korszak történészenek tényleg sok esetben mindegy, hogy honnan van az adat, neki csak a benne levő információ fontos, és az, hogy könnyen és gyorsan megtalálja, valamint legyen egy praktikus jelzete, amire hivatkozni tud, ne kelljen az eredeti, régi ilyen-olyan őrzési helyekkel bíbelődni. Az igény ismert és jogos. A történész és levéltáros közötti különbség levéltárosi oldalról tekintve sarkítva talán abban ragadható meg, hogy a történész általában egyszer szereti látni a releváns iratanyagot, amikor neki szüksége van rá, többnyire másolatot készít róla, aztán nem baj, ha nem olyan rendben megy vissza a dobozba, mint annak előtte, hadd vesződjön vele más. A levéltáros számára viszont fontos, hogy legközelebb más is megtalálja az iratot, azaz a rendje megőrződjön. A levéltáros olyan történész, aki ugyanúgy felelősséget visel nemcsak az irat, hanem a többi kutató iránt is. A 2008-ban a *Levéltári Szemlében* Gyáni Gábor gondolatébresztő cikke nyomán kirobbant vita a levéltári rendezés régi kánonjáról⁹ és a 2013-ban rendezett konferencia¹⁰ (Történettudomány és levéltárak¹¹) eredményei

⁸ *Miskolczy Gy.*: Az országos i. m. 6–24.; *Lakos J.*: A Magyar i. m. 111–156.

⁹ *Gyáni Gábor*: Levéltári kánon és történetírói tapasztalat. *Levéltári Szemle* 58. (2008) 3. sz. 4–9.; *Nagy Sándor*: Levéltárak és használói igények. *Levéltári Szemle* 59. (2009) 1. sz. 25–28.; *Katona Csaba*: Szeriális történetírói kánon és levéltári tapasztalat. *Levéltári Szemle* 59. (2009) 1. sz. 29–40.; *Bolgár Dániel*: Levéltári kánon és egy tapasztalatlan történetíró. Hozzászólás a Gyáni Gábor: Levéltári kánon és történetírói tapasztalat című tanulmánya nyomán kibontakozó vitához. *Levéltári Szemle* 59. (2009) 2. sz. 52–60.; *Takács Tibor*: Sancho Pankától az álmokpalotájig: Néhány megjegyzés a levéltárról. *Levéltári Szemle* 59. (2009) 2. sz. 61–68.

¹⁰ *Garadnai Zoltán*: Beszámoló a „történettudomány és levéltárak” konferenciáról. 2013. április 16. *Levéltári Szemle* 63. (2013) 3. sz. 89–92.

¹¹ Időpont: 2013. április 16. Helyszín: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

után is azt mondhatjuk, mint korábban, hogy a levéltári anyag ún. fondkép-ző szerinti besorolása és nyilvántartása az egyetlen helyes módszer ahhoz, hogy az anyag valaha is visszakereshető legyen. Az 1990-es évektől keletkező elektronikus iratok tényleg új alapokra helyezték a proveniencia elvet, és így született meg a virtuális levéltár fogalma, amelyben a hagyományos rendszerezési elvek valóban érvényüket veszítik. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az új elvek viszszamenőleg is érvényesítendők a régi levéltári anyagokon. A levéltártörténet arra tanít minket, hogy a tematikailag szétválogatott iratokat később mindig vissza akarták tenni eredeti helyükre, természetesen nemcsak Magyarországon, de Németországban is, sikertelenül. Ráadásul egyre jobban felismerik a történészek, hogy az eredeti forráskörnyezetéből kiemelt dokumentum fontos információktól fosztja meg a kutatót. Szerencsére ma már a levéltári források esetében is érvényre jut az a korábban múzeumokban már felismert szemlélet, hogy az arhivált tárgyakkal – így az iratokkal is – megvan a maguk életideje, története, kapcsolata a világgal. A tágabb kontextusából kiragadott levéltári irat olyan, mint az a tárgy, amit régészeti leletkörülményektől függetlenül vesznek kézbe. Ahogy a magyar nyelv finnugor eredetét nem szokás tudományos körökben megkérdőjelezni, úgy nem érdemes az arhiválási rendszer „statikus fogalma” felett pálcát törni. Meg kell azonban hallani e kritikákban a levéltáraknak azt az üzenetet, hogy a történészek igényeit mind jobban vegyék figyelembe az iratanyag leírásánál, digitalizálásánál és adatbázisba rendezésénél, azaz meg kell valósítani a dinamikus levéltári rendszer fogalmát. Az adatbázis-építéssel összekapcsolt digitalizálás a levéltári kutatás előtt soha nem látott lehetőségeket nyitott meg. Azt hiszem, ezen a téren az elmúlt években nagyon nagy előrelépések történtek a levéltárakban, az Országos Levéltár pedig különösen élenjáró volt e tekintetben. Az intézmény százon felüli számú kronológiai és irattípusok szerint készített, legtöbb esetben az irat eredeti képét is tartalmazó adatbázisával európai színvonalú,¹² ráadásul magyar levéltári anyagok is kutathatók az Europeana és az Európai Levéltári Portál oldalán.¹³ Nyilvánvalóan az adatbázisok integrációjának területén még sok tennivaló van, hazai szinten ugyanakkor példátlan vállalkozás a Hungaricana közgyűjteményi portál.¹⁴

¹² Lásd <http://adatbazisokonline.hu/>.

¹³ Lásd <http://www.europeana.eu/portal/hu>; <https://www.archivesportaleurope.net/hu>.

¹⁴ Erről lásd a Történettudományi Intézetben 2015. július 15-én tartott bemutatót: *Székelly Tamás*: A digitális ősgesztától a kétrétegű pdf-ig – a Hungaricana Közgyűjteményi Portál bemutatója.

Érdemesebb beszélni a kritika másik részéről, ami nagyon is valós problémát feszeget. Lehetséges volna, hogy a jelenkor forrásai közül a jövőendő történész számára éppen a legfontosabbak nem kerülnek levéltárba? Mit kezdjen az a kutató a levéltárral, akit a hétköznapi vagy a társadalom peremére szorult emberek története érdekel? A kormányzati anyagokban alig talál valamit, hiszen például a helytartótanács levéltárból még a 19. században kiselejtezték a kóborló emberek aktáit.¹⁵ A megoldást fokozatosan ismerték fel a levéltárak és más közgyűjtemények azáltal, hogy mind szélesebbre tárták kapuikat a magániratok előtt. Az alapítási korszakban még nagyon ritkán került erre sor, az is legfeljebb letéti formában.¹⁶ Az első ajándékozás az Országos Levéltárban az iktatókönyvek adatai szerint 1890-ben történt, – jellemző, hogy egy tanárember adta be hét csomónyi iratanyagát –, majd 1894 a következő eset. Az Országos Levéltárnak nem volt kiemelt feladata a magániratok gyűjtése, ezt a feladatot a Nemzeti Múzeum levéltári osztálya vitte nagyon lelkesen, azonban szakmai szempontból katasztrofális módon, a különböző helyekről származó iratokat ugyanis összekeverték és egységes időrendbe tették. Hát ezóta tudjuk, milyen fontos a proveniencia elvének betartása! Miután a múzeum levéltári osztályát beolvasztották a levéltárba 1934-ben, a feladatot mintegy megörökölte az Országos Levéltár.¹⁷ 1935-től intenzívvé válik az ajándék és a vásárlás, a második világháború utáni helyzet következtében pedig tömegessé vált az elhagyott vagy lefoglalt családi levéltárak anyagának „beszállítása”. Ezen a területen kiemelt érdemet szerzett – az 1939-től a *Századokban* is rendszeresen publikáló – Fügedi Erik, a Veszélyeztetett Magángyűjtemények

(<http://ujkor.hu/content/digitalis-oszesztatol-ketretegu-pdf-ig-hungaricana-kozgyujtemenyi-portal-bemutatoja>, letöltve 2016. okt. 12.)

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, C 53 Departamentum publico-politicum, 1783–1848 (Állag) leírása: Az osztály iratait az 1870 és 1880-as években két ízben is selejtezték. Az első selejtezés alkalmával kútfő-selejtezés történt, azaz egyes kútfőket teljes egészében kiselejtezték és az iratokat megsemmisítették. E selejtezés alkalmával a következő tárgyú kútfők iratai pusztultak el: a) 1784-től 1848-ig a szökött tolvajok és gonosztevők, csavargók és gyanús egyének köröztesésének az iratai, b) 1793-tól kezdődően a megszökött férjek és asszonyok, gyermekeiket elhagyó szülők ügyeit tartalmazó kútfők, c) és végül 1795-től kezdve a lopott vagy kóbor állatok köröztesésére vonatkozó kútfők iratai kerültek ki az osztály irataiból.

¹⁶ 1880-ban a Keglevich család és a Földváry család levéltára volt a két első letét. *Lakos J.*: A Magyar i. m. 128–129.

¹⁷ *Bakács István*: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében, 1934–1945. Levéltári Közlemények 43. (1972) 36.

Miniszteri Biztosaként 1946–49-ben.¹⁸ A nem állami szféra által keletkeztetett iratok, fényképek, hangfelvételek – és hadd emeljem ki itt a naplót, aminek forrásértékéről azt gondolom nem vitatkozik senki – levéltárban történő elhelyezése erősen szorgalmazott programja napjainkban nemcsak a központi, de a fővárosi levéltárnak is.¹⁹ A történészek a „levéltári kánon” valójában haszontalan ostromozása helyett abban segíthet(né)nek a levéltárosoknak, hogy egyre több értékes magánirat jellegű forrást tudjanak behozni a falakon belülre, a bent lévőköt pedig minél inkább sikerüljön feltárni, feldolgozni.

Tudomásul kell vennünk, hogy az állam azért tarja fenn a levéltárakat, hogy őt magát mentesítse a napi ügyintézésben már nem releváns irattári anyag szakszerű tárolásától, és lehetősége legyen a történészeknek kutatni az anyagokban. Ez nem jelenti azt, hogy a levéltár egy privilegizált tudós társaság igényei szerint tematikusan átrendezze az anyagát. A magyar levéltárosok nem győzik hangsúlyozni, hogy a magyar levéltári törvénnyel a történészek Európában az egyik legliberálisabb kutatási lehetőséget élvezhetik. Kutatóintézeti támogatói nyilatkozattal ugyanis szinte minden levéltári anyaghoz hozzáférhetnek. Figyelembe kell azonban vennünk azt a statisztikai ténytet, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár kutatóinak fele végezet csak tudományos célú kutatást, másik fele egyszerű állampolgári kutató, akik adatokhoz szeretnének hozzáférni. Többségük amatőr családkutató, de van aki fontos emberek múltját után kutat, hogy azt nyilvánosságra hozhassa, mert ez a dolga, újságíró. Nem is beszélve a törvényhozók által generált tömeges állampolgári megkeresésről, amelyek időről időre azzal vannak összefüggésben, hogy az állam egykor, diktatórikus korszakában jogtalanul megfosztotta állampolgárait jobb esetben vagyontól, rosszabb esetben szabadságuktól vagy életüktől. A közlevéltárak a kutató- és ügyfélszolgálatukon keresztül területi illetékesség alapján, jogszabályban előírt kötelezettségük szerint magánszemélyek és hivatalos szervek felé

¹⁸ *Fügedi Erik*: Levéltáraink sorsa a felszabadulás után. Levéltári Híradó 1. (1951) 1. sz. 34–37. és *Keresztes Csaba*: Műkincsek ebek harmincadján. Veszélybe került műtárgyak Magyarországon 1944–1949. ArchivNet 15. (2015) 1. sz.

¹⁹ Csak néhány példa: A Magyar Nemzeti Levéltár felhívása a a trianoni békeszerződés következményeiről, valamint a huszadik századi határmódosítások tapasztalatáról tudósító magániratok levéltárba adása (<http://mno.hu/grund/van-irasos-csaladi-emeleke-trianonrol-ossza-meg-1342250>, letöltés 2016. máj. 20.); Hazatalálnak az emigráns iratok (http://www.muemlekiem.hu/magazin/leveltar_iratadomanyozasok_bovulo_tortenelem, letöltés 2016. nov. 2.); Bővülő történelem – Az elmúlt tizenöt év iratajándékozásai (http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/bovulo_tortenelem_az_elmult_tizenot_ev_iratajandekozasai, letöltés 2016. szept. 26.); Ajándékok és ajándékozók a levéltárban (<http://www.szabarchiv.hu/drupal/node/65470>, letöltés 2016. szept. 26.).

közvetlenül szolgáltatnak adatokat. A más nyilvántartásban nem fellelhető, nem reprodukálható iratok az egyetlen és kizárólagos lehetőséget jelentik az állampolgárok, ügyfelek, hivatalos szervek számára, hogy ügyük elintézéséhez, a szükséges eljáráshoz kapcsolódó igazolásokat hitelt érdemlő módon tudják bemutatni. A levéltár által szolgáltatott adatok hatósági, közigazgatási, jogszolgáltatási szempontból ezért jogbiztosító szerepkört töltenek be. A levéltári feladatok az utóbbi időben növekvő mértékben kapcsolódnak a közigazgatási és jogbiztosítással kapcsolatos adatszolgáltatási tevékenységhez. 2015-ben már a levéltár tevékenységének jelentős részét, 25%-át is eléri a közigazgatási szervektől, vagy magánszemélyektől a közigazgatási ügyek intézéséhez szükséges jogbiztosító erővel rendelkező iratok keresésén és adatszolgáltatásán alapuló igények kezelése. Ilyenek például: társadalombiztosítási, munkaviszony-igazolási, jogszolgáltatási ügyek (bíróági végzések, ítéletek), restitúciós ügyek, hadigondozás, német nemzetiségűek kényszermunka ügyei stb. A levéltárak tevékenységének fókuszában eddig hagyományosan és elsősorban a történelmi jelentőségű, maradandó értékű iratok megőrzése és az azzal kapcsolatos kutatási tevékenység támogatása volt. A levéltár eddigi hagyományos levéltári kutatáshoz kapcsolódó tevékenységét ki kell egészítenie a közigazgatási ügyintézés teljes életciklusához tartozó, annak archív kiterjesztését megvalósító levéltári online adatszolgáltatáson alapuló integrált ügyfélszolgálati tevékenységgel. Mindezt persze a tudományos alkalmazottaknak kell elvégeznie, csakúgy, mint az 1875 utáni évtizedekben a belügyminisztérium kérésére a nemességigazolási ügyeket. Az Ember Győző és Kosáry Domokos közötti legendás antagonisztikus véleménykülönbség, amely időnként publikációikban felbukkant, ma különösen időszerű.²⁰ A levéltárnak teljes egészében a történettudományon belül adott a szerepe, vagy a közigazgatásnak is fontos része? A mérleg napjainkban inkább az utóbbi javára billen el. Az 1867 utáni idők alapítói persze még nem tudhattak minderről. Terveikben, látókörükben csak a régi történelmi korszakok már akkoriban is poros iratanyagáról akartak gondoskodni, nem látván előre azt, hogy a közigazgatás folyamatosan termeli a papírokat, amelyek egykor szintén levéltárba fognak kerülni. A mai levéltárosok legalább annyit néznek előre, mint hátra, hiszen a mai állami

²⁰ *Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. Bp. 1970. 133–134.; *Ember Győző*: A levéltártudomány. Századok 118. (1984) 125–145.; *Kosáry Domokos*: Levéltár és történettudomány. Fejezetek Pest megye történetéből. Tanulmányok – Pest Megye Múltjából 7. Szerk. Egey Tibor. Bp. 1990. 9–19.; *Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I. Általános rész. II. Országos jellegű levéltárak és forrásközlések. Bp. 2003. 25–26.

szervek iratkezelésének a felügyelete is munkájuk része, s ezt hajlamosak a történészek elfelejteni néha. Így jutott el a levéltár az archeiontól a Janus-arcig, amit Borsa Iván találó kifejezéssel egy tanulmánya címéül választott.²¹ Levéltártudományról azonban ő sem írt soha, ehhez a kifejezéshez egyedül Ember Győző ragaszkodott, de manapság ezt a levéltárakban már senki sem gondolja komolyan. Ma már megmosolyogtató, hogy Ember Győző levéltártudományról írt eszmefuttatása éppen a *Századok*ban jelent meg, se előtte, se utána nem volt jellemző a folyóiratra, hogy levéltárelméleti kérdéseket feszegető tanulmányoknak teret engedett volna. Erre 1923 óta ott van a *Levéltári Közlemények* és a később a *Levéltári Szemle*. A különös esetnek a magyarázata, hogy az Országos Levéltár egykori főigazgatója, Ember Győző volt a *Századok* szerkesztőbizottságának az elnöke 1976 és 1986 között, és Kosáry Domokos akkor még nem volt az MTA elnöke. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy a vitapartner levéltártudományra reflektáló vitacikke viszont nem jöhetett le a *Századok*ban. A *Századok* és a levéltárügy között Pauler Gyula után – aki kezdetben az egyik legtöbbet publikáló történész szerzője volt a folyóiratnak – Ember Győző idejében volt a legszorosabb kapcsolat. Ő is olyan levéltáros szakember volt, aki történészként lett akadémikus. Paulerrel szemben azonban ő kollégái történészi karrierjét nem támogatta olyan nagy mértékben: míg 1899-ben a főlevéltárnok Pauler Gyulával együtt hat történész akadémikus volt a levéltár tisztviselői között,²² Ember Győző kollégái részéről inkább a hivatali munkát részesítette előnyben a tudományos teljesítménnyel szemben. Amíg Pauler levéltárszervező tevékenysége mellett inkább történészként alkotott maradandót, Ember Győzőnek levéltári munkásságát értékeli többre az utókor.²³

A *Századok* alapítói és az említett ankét bizottság tagjai közül alig néhányan élhették meg meg a Bécsi kapu téri új levéltári palota elkészültét, és a beköltözést 1923-ban. Az épület befejezése, megfelelő díszíttetése és berendeztetése a Horthy-kormányzat számára kiemelt fontosságú volt: gr. Klebelsberg Kuno belügyminiszterként, majd kultuszminiszterként tudománypolitikája szerves részének tekintette,

²¹ Borsa Iván: Az archeiontól a Janus-arcig. Magyar Tudomány 102. Új folyam 40. (1995) 8. sz. 890–893.

²² Érszegi Géza: „minálunk majd nem büntetésnek tartják a levéltári szolgálatot” – Pauler Gyula 1874–1875. évi külföldi tanulmányútjának tanulságai. In: Tiszteletkőr. Tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár hatvanadik születésnapja alkalmából. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 660.

²³ Borsa Iván: Ember Győző, a levéltáros. Levéltári Közlemények 65. (1994) 5–15.

hogy az ezeréves magyar államiság dokumentumai méltó elhelyezést nyerjenek. Ennek megfelelően személyesen egyeztetette Dudits Andor (1866–1944) festőművésszel a falképek témáit, amelyek a magyar államiság és hivatali írásbeliség történetét elevenítik meg.²⁴

Történetírás és levéltár ma is, 1875 óta kéz a kézben jár. Kosáry Domokos és Ember Győző is egyetértett abban, hogy jól működő levéltár nélkül nincs jó történetírás. Az Arcanum *adtplusz* adatbázisában – ahol a *Századok* is elérhető – megnéztem, hogy a folyóiratban 1867–2014 között mintegy 20 000 alkalommal fordul elő a levéltár szó (csak összehasonlításképpen: 'forrás' 23 500, történet 42 400). Ez így nem mond semmit, de az időbeli eloszlás annál inkább: 1867–72 között – az első hat évben – átlagosan évente 170 alkalommal szerepel a kötetekben a levéltár szó. 2010–14 között átlagosan 251 alkalommal, de 1949–53 között átlagosan 45 alkalommal.²⁵ Azt hiszem ezek a számok magukért beszélnek. Mire lehet ebből következtetni a jövőre nézve? Ha a *Századok*ban vérszesen kevés alkalommal írják le azt a szót, hogy levéltár, azokban az időkben nemcsak a történetírás lesz silányabb minőségű.

WRITING HISTORY AND THE ARCHIVES

by György Rácz

SUMMARY

When, in 1867, the leading Hungarian scholars of history established the Hungarian Historical Society, and launched the journal *Századok*, they were convinced that the writing of true history was inseparable from the archives. The author seeks to answer the question of whether the Hungarian archives did meet the expectations formulated by the founding fathers of the Society and *Századok*. He also addresses the problem of what role is assumed by the archives in today's world of digital database constructions, with special regard to the Hungarian National Archives.

²⁴ *Reisz T. Csaba*: Adalék a Magyar Országos Levéltár központi épületének építéstörténetéhez. *Levéltári Szemle* 65. (2015) 4. sz. 5–32.; *Reisz T. Csaba*: Róth Miksa címeres üvegablakai a Bécsi kapu téri levéltári palotában. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete Kiadványai 15.) Bp. 2015.

²⁵ 1867: 86, 1868: 162, 1869: 203, 1870: 167, 1871: 176, 1872: 221, 2014: 248, 2013: 213, 2012: 265, 2011: 247, 2010: 288, 1949: 26, 1950: 17, 1951: 40, 1952: 94, 1953: 49.